

Житијска икона св. Ђорђа Кефалофороса из Благаја код Мостара

ИВАНКА РИБАРЕВИЋ-НИКОЛИЋ

На икони св. Ђорђа са житијем из православне цркве у Благају¹ заступљен је неубичајен иконографски тип св. Ђорђа с одсеченом главом, приказан у централном пољу (сл. 1).

Овај редак иконографски тип у литератури је познат на свега четири иконе. То су икона с краја XV и почетка XVI столећа из Државног историјског музеја у Москви², икона св. Ђорђа са житијем из Чајнича из 1574³, икона из збирке Секулић из раног XVII столећа⁴ и икона из Бусоваче, данас у православној цркви у Травнику, рад Јована Мангафе из 1620. године.⁵ Дакле, благајска икона би, за сада, била пета позната с овом тематиком, односно друга житијска икона с приказом св. Ђорђа кефалофороса.

Није нам познато одакле је донесена благајска икона, свакако старија од цркве Св. Василија Острошког изграђене 1892. године у којој је нађена, али се може претпоставити да припада истом „босанском кругу“ иконографски сродних остварења.⁶

У Босни и Херцеговини је култ св. Ђорђа био веома раширен, а постоје и претпоставке да је, тај светитељ био и њен патрон.⁷ Улога св. Ђорђа као заштитника ратника, заштитника стада, односно као синонима победе добра над злом, погодовала је проширењу његовог култа за време турске окупације ових крајева. Његова популарност у народу може се пратити и кроз народну песму, па је чак могуће наћи аналогije између чуда св. Ђорђа и јуначких дела краљевића Марка, симболичка пренесена.⁸ Први познати апокрифни текст легенде о св. Ђорђу потиче из 1520. године. Штампан је у Млецима у *Зборнику* Божидара Вуковића.⁹ Занимљиво је да се у овом раном тексту не спомиње чин убијања змаја, веома омиљен у народу и чест мотив источног и западног сликарства.

Благајска икона (димензија 62x46,5x2,5 m) рађена је темпером на платну и дрвету и садржи једанаест сцена житија, од којих је десет у медаљонима овалног, односно неправилног кружног облика, који окружују централно праваугаоно поље с ликом кефалофороса (сл. 2).

Доминантне по величини поља су три сцене смештене по вертикалној оси иконе:

— На врху је сцена избављења дечака Каоплена са сигаатуром у црвеној боји:

Ѓ: Г(ε)ωρ . . . иззави ωтрока ѿ плена

Уколико се последња два слова речи „отрока“, која су растављена, читају као почетна слова

имена дечака, читамо Каоплена. Вероватно је реч о уобичајеној сцени спасавања сина Леоновог из ропства. Дат је приказ светитеља У ратничкој богато украшеној опреми на коњу у галопу, с пребаченом десном руком преко дечаковог рамена, док левом држи узде. Дечак је у дугој бледољубичастој одори с белим оковратником, врчем у десној руци, веома сличном ибрику за воду, те црвеним турбаном на глави.

По легенди, Леонов син је у ропству био послужитељ непријатељском краљу. Једном приликом, док је носио топла јело у кукумиону, изненада се створи пред њим св. Ђорђе и уграби га.¹⁰

Фигуре јачаха су до појаса дате en face, као и око коња, док су ноге и коњ у галопу из профила. У позадини су грађевине с високим торњевима, лучним отворима и окулусима. Осећа се наговештај перспективног приказивања, посебно видљив на прозорима грађевина. Горе лево је концентричним круговима у низу, рађеним сивоплавом и тамносивом бојом, приказан сегмент неба (облаци), са белим стреластим и валовитим линијама које симболишу божанску светлост. Брежуљкасти пејзаж је назначен маркантним мрким лучним линијама на окер и цинобер подлози. Много пажње је, као и на осталим приказима, посвећено

¹ И. Р. Николић, *Иконе православне цркве у Благају код Мостара*, Херцеговина 4 (Мостар 1985) 212—214.

² Е. С. Овчинникова, *Икона „Георгий с отсеченной головой“ в собрании Московского исторического музея, Византия Южные Славяне и древняя Русь За- Европа, Москва 1973, стр. 164—171. Нај- лепше се захваљујем колегиници М. Татић-Ђурић која ми је скренула пажњу на ово дело.*

³ Б. Мазалић, *Неколико старих икона*, Наше старине (Сарајево 1954) 65—69. Љ. Којић, *О икони св. Ђорђа са житијем из Чајнича*, Зборник за ликовне уметности 7 (Нови Сад 1971) 242.

⁴ *Збирка икона Секулић*, Београд 1967, 58, таб. XX.

⁵ Б. Мазалић, *нав. дело*, 57—59. Исти, *Сликарска умјетност у БиХ у турско доба (1500—1878)*, Сарајево 1965, 76—78, сл. 29.

⁶ Икона св. Ђорђа из збирке Секулић набављена је у Сарајеву, *нав. дело*, 58.

⁷ Б. Мазалић, *Св. Ђорђе на старим иконама у Сарајеву*, Гласник Земаљског музеја XLVII (Сарајево 1935), 50—51.

⁸ S. Novaković, *Legenda o svetom Đurđu u staroj srpsko-slovenskoj i narodnoj usmenoj tradiciji*, Staline JAZU, knj. XII (Zagreb 1880) 134—137.

⁹ *Исто*, 143—148.

¹⁰ Б. Мазалић, *нав. дело*, ГЗМ (1935) 64.

Сл. 1. Житијска икона св. Борба кефалофороса из Благаја код Мостара — детаљ

Fig. 1. Icône de saint Georges le Céphalophore et des scènes de sa vie, église orthodoxe de Blagaj, près de Mostar, détail

Сл. 2. Житијска икона св. Ђорђа кефалофороса из Благаја код Мостара

Fig. 2. Icône de saint Georges le céphalophore et des scènes de sa vie, église orthodoxe de Blagaj, près de Mostar

деталјима. На архитектури немарно рађене беле валовите линије дочаравају пластичке украсе око прозора и врата, а прецизним линеарним потезима је рађена коњска грива и обрве светитеља. Сви елементи драперије су богато украшени пунцом.

Овај иконографски мотив не срећемо у наведеном *Зборнику* Божидара Вуковића, нити на икони из Чајничка.

— Централно поље на дну иконе такође садржи коњаничку фигуру св. Ђорђа у сцени како убија змаја и ослобађа принцезу. Сигнатура је рађена црвеном бојом:

Сѣи Γεωργ(γ)ε

Коњаник и коњ су у готово идентичном положају као на горе описаној сцени, само је овде плашт светитеља усковитлан и седло богатије украшено. Десном руком држи тордирано копље којим пробада змаја на тлу, док левом придржава узде. Десно стоји принцеза у богатој бизантској ношњи с круном на глави и левом руком придржава узицу којом је змај везан. У позадини је архитектура као на претходној слици, с валерским прелазима основних тонова окер и плаве боје до чисто беле како би се нагласила структура зидова. Змај је насликан крајње упрошћено. У десном горњем углу је на исти начин насликан сегмент неба с божанском светлошћу. Овај иконографски приказ такође није заступљен на икони из Чајничка.

— Највећа централна правоугаона сцена даје иконографски приказ св. Ђорђа кефалофороса. Светитељ је у стојећем ставу, приказан од колена навише, у натприродној величини, с циљем да се истакне његова лепа војничка одора и сцени прида већи значај. (Једини приказ целе фигуре св. Ђорђа је на чајничкој икони.)

Светитељ је у богато драпираном цинобер ллашту свезаном на десном рамену, који је веома прецизно украшен спиралним орнаментом рађеним у злату. Средишњи део оклопа је у истој боји и украшен на исти начин, док је доњи део опточен бисером. Кратки (?) хитон је тамноплаве боје. Уз оклоп, једини атрибут ратника је копље ослоњено на десно раме и придржавано унутрашњом страном подлактице десне руке, којом доста неспретно показује своју одсечену крунисану главу коју држи у левој руци. Овенчана глава је са златним ореолом, од кога се спушта ротолус са текстом у шест редова. Текст је писан црном бојом, с изузетком почетног слова које је црвено:

Зги славе тевѣ рад пострада кнежоу

Текст на благајској икони разликује се од уобичајеног текста на иконама из Москве, из збирке Секулић и Мантафине иконе. из Трав-

ника, писаног на грчком језику, те текста на чајничкој икони. Тај текст у преводу гласи: „Ти видиш како су сурово неразумни људи поступили, они (тебе ради) одсекли су ми главу”.¹¹ На благајској икони је текст: „гле славе твоје ради пострада, кнеже” (последња реч, која следи иза тачке, доста је неразумљива и дискутабилно је да ли је можемо читати као „кнежу, кнеже”).

У горњем левом углу је сигнатура писана крупним црвеним словима:

Сѣи великомѣчникѣ Γεωργε

У горњем десном углу је сегмент неба сликан на већ описани начин, где је на облацима приказана цела фигура Христа у клечећем положају како благо сагнут према светитељу ставља круну на његову главу. Из Христа зрачи божанска светлост, која је на претходним двома сценама само наговештавала његово присуство. У левој руци Христ држи затворен ротолус, за разлику од приказа на наведене четири иконе на којима је дат уобичајени одговор Христов: „Погледај мучениче (тога ради) те венчавам венцем”.¹²

Уметник је посветио доста пажње обради лица. Светитељ је приказан као изразито леп младић, тамне локнасте косе и крупних очију. Контуре образа, уста, носа и очију рађене су јаком црном линијом, док су очни капци потенцирани нешто лаганијим смеђим линијама. Инкарнат је светле сивоокер боје с бледим цинобер сенама. Обрве су рађене танким паралелним црним линијама. Инкарнат одсечене главе обрађен је на исти начин, али у нешто хладнијем колориту. Нема израза бола и патње тако очитим на иконама из Москве и из збирке Секулић. Овде су капци лежерно спуштени, а трепавице нацртане подједнако прецизно као и обрве. Позадина је у доњој трећини цинобер, док је остатак, вероватно, пригушене плаве боје.¹³

Занимљиво је приметити да уметник трима до сада описаним сценама даје посебан значај. Свакако није случајно да централну правоугаону сцену кефалофороса, где Христ одаје признање мученику, фланкира двома већим сценама ратникакоњаника с истим основним значењем спасавања човека од смрти и од ропства. Спорно је да ли у овоме можемо тражити дубљу симболику, јер је могуће да је реч само о задовољењу равнотеже у композицији.

С обе стране описаних централних сцена приказане су по четири сцене житија у ме-даљонима.

Са леве стране су следеће иконе:

— Мучење св. Ђорђа у ужареној пећи

Сигнатура је рађена црвеном бојом:

Къ вржен . . . ѿ : . . . рицѣ

Лево је зидана пећ у којој стоји светитељ раширених руку, спокојног лица, окружен пламеном. Десно стоје три војника са шиљатим капама, какве се појављују код свих приказаних војника на икони, те тордираним копљима која придржавају обема рукама. На чајничкој икони се појављује иста сцена, која је у старим текстовима описана као мучење у котлу.¹⁴ У овој сцени се обично јавља анђео, но овде је изостављен. Позадина је мркосмеђе боје.

Све сцене у медаљонима су окружене и узајамно повезане богато пунцираном гирландом с крупним флоралним мотивима (можда тулипани), тако да се теме сваког од бочних медаљона завршава тулипаном који је саставни део кадра.

— Свети Ђорђе руши идоле Ситнатура је бела:

Ѓ: скрџши идоли

Светитељ је у храму у пратњи двојице војника. Кажипрстом десне руке показује кип Аполона који се разбија (глава и руке су приказане у тренутку кад пада), из њега, приказан као силуета, излази ђаво. Ова сцена је веран приказ наведеног апокрифног текста штампаног у *Зборнику* Б. Вуковића.

— Погубљење св. Ђорђа

Ситнатура је рађена црвеном бојом:

Оусе(ч)еніе сѣго (Г)еωργі

У првом плану светац у грађанској ношњи клечи, а испред њега на тлу је његова глава са затвореним очима и ореолом. У позадини су три војника, од којих је леви мачем управо извршио чин погубљења. Горе лево је сегмент неба с карактеристичним зракама и испруженом руком (Христа) која пружа мученички венац.

— Последња у низу је атипична сцена сахране, односно „полагања у цркву“. Сигнатура је црвена:

Положеніе сѣго вѣ ѣрков

Светитељ лежи у отвореном саркофагу богато драпираном црвеном тканином украшеном златним орнаментом, као на плашту централне сцене. Очи са израженим трепавицама су склопљене, а лева рука мало уздигнута према двема мушким фигурама које стоје изнад светитеља. Тешко је закључити кога представљају ове фигуре пошто не носе никакве атрибуте. Приказане су у тренутку кад десна фигура даје левој предмет који подсећа на кадионицу па је могуће да се ради о свештеницима.

Ова сцена није споменута у апокрифном тексту нити се налази на чајничкој икони.

На десној страни су следеће сцене: — Мучење на колу Сигнатура је бела:

Ѓтго пріѣзаше на коло

у типичном брдовитом пејзажу, рађеном лучним потезима тешког намаза у смеђем тону, обнажено тело светитеља, у крвавим ранама, пребачено је преко точка за мучење. Лево је један, а десно два војника са конопцима у рукама причвршћеним за коло. Обнажено тело светитеља без перизона, како је приказано на чајничкој икони у истој сцени, лоше је и непропорционално сликано.

Позадина је светле цинобер боје.

— Светитељ оживљава вола Гликеријевог Сигнатура је бела:

Ѓ: вѣздвѣже вола Глікеријева

Испред прозора тамнице Гликерије с гестом чуђења, уздигнутих руку, гледа вола испред себе. На прозору стоји светитељ у ратничкој одећи с ореолом на глави. Пејзаж и архитектура су рађени на описани начин.

Позадина је тамноплава.

— Сцена без сигнатуре

Нејасно је да ли је у питању сцена у којој Ђорђе пред Диоклецијаном и Магнентијем изјављује да верује у Христа, што је уобичајен и чест приказ, или је то „извођење пред суд“ пошто је светитељ у пратњи двојице војника.

— Светитеља бичују волујским жилама Сигнатура је црвена:

Ѓти вїе . . волѣими (ж)и(л)амі

Светитељ лежи на тлу, окренут на бок, с белим перизоном око бедара, док иза њега двојица војника замахују волујским жилама. Из облака (Христово) рука спушта мученички венац.

Ова сцена није заступљена на чајничкој икони, али је налазимо у наведеном апокрифном тексту.

Ако упоредимо заступљене сцене на благајској и на чајничкој икони, примећујемо да је седам идентичних приказа, од једанаест колико има благајска икона.

Кад се говори о централном приказу св. Ђорђа с одсеченом главом, сви аутори који су се бавили овом темом слажу се да њено

¹¹ Е. С. Овчинникова, *нав. дело*, 164.

¹² *Исто*, 164.

¹³ Конзерваторски радови на икони су у току па ће се тек након потпуног чишћења видети права нијанса боје.

¹⁴ Б. Мазалић, *нав. дело*, ГЗМ (1935) 50.

порекло треба тражити у Грчкој, односно на фресци ксенофонског манастира Св. Ђорђа на Атосу из 1544. године. Фреска се, слично хагиографској икони из Чајничка, датира у средину XVI столећа. На икони из Чајничка постоји српски натпис који сведочи да је у XVI столећу икона св. Ђорђа кефалофороса била позната и поштована на нашем тлу.¹⁵

За благајску икону се може рећи да је најмлађа од до сада познатих. Радио ју је добар домаћи мајстор с осећајем за композицију, коме свакако није било непознато раније грчко сликарство. На икони су заступљене следеће боје: цинобер, бела, окер, смеђа, сива и бледољубичаста, коју срећемо на одећи војника, Каоплена и Гликерија, дакле колорит сличан чајничкој икони.

Због обиља детаља, посебно гирланде која окружује и узајамно ловезује медаљоне са сценама, затим због начина приказивања облака и светлосних зрака, можемо закључити да је икона настала почетком XVIII столећа.

Иако нам није познато одакле потиче благајска икона, низ наведених аналогија упућује на Босну, што доводи до општег закључка да се овај специфичан иконографски тип св. Ђорђа кефалофороса на подручју Југославије развио само у Босни и да је сликан у раздобљу од XVI до XVIII столећа.

¹⁵ Е. С. Овчињикова, *нав. дело*, 168; аутор даље наводи могућност ранијег приказивања ове сцене на једној од најстаријих цркава у Палерму, S. Giovanni degli Eremiti, из 1132, на чијој је фасади до 1769. постојао мозаик с овом тематиком. По том мозаику је непознати уметник из XVIII столећа направио цртеж атрибуирајући га као Јована Претечу, што Овчињикова сматра омашком с обзиром да је у питању црква Св. Ђорђа, па је логично да он као патрон буде приказан на њеној фасади. Уколико је ова хипотеза тачна, могло би се закључити да је овај иконографски тип установљен још у XII столећу.

L' icône de saint Georges le Céphalophore avec les scènes de sa vie à l'église de Blagaj près de Mostar

IVANKA RIBAREVIĆ-NIKOLIĆ

L'icône de saint Georges et des scènes de sa vie, conservée à l'église orthodoxe de Blagaj, près de Mostar, présente un type iconographique insolite: saint Georges à la tête coupée, peint au centre de l'icône (fig. 1). Ce type iconographique rare n'est connu dans la littérature que sur quatre icônes: celle de la fin du XVe siècle ou du début du XVIe, conservée au Musée historique de Moscou, celle de saint Georges et des scènes de sa vie, exécutée en 1574 et se trouvant actuellement à Čajniče, celle de la collection de Sekulić remontant au début du XVIIe siècle et celle de Busovača, peinte en 1620 par Jovan Mangafa et conservée aujourd'hui à l'église orthodoxe de Travnik.

L'icône de Blagaj serait, donc, la cinquième, icône traitant le sujet en question ou la seconde icône représentant les scènes de la vie de saint Georges le Céphalophore.

On ne sait pas d'où provient cette icône, mais vu son iconographie spécifique on peut supposer

que c'est de la Bosnie voisine qu'elle fut apportée à l'église de Blagaj, bâtie en 1892 et dédiée à saint Basile d'Ostrog.

C'est la plus récente des icônes connues jusqu'ici. Elle fut exécutée par un bon artiste du pays qui avait le sentiment de la composition et qui n'ignorait pas sans doute la peinture grecque antérieure. L'abondance de détails, en particulier de guirlandes qui entourent et relient les médaillons contenant les scènes de la vie de saint Georges, la manière dont les nuages et les rayons de lumière étaient peints, sont des caractéristiques qui portent l'auteur à situer l'icône au début du XVIIIe siècle.

Toutes les icônes qui sont conservées dans notre pays furent exécutées dans les ateliers de peinture bosniens, ce qui impose la conclusion que ce type spécifique de saint Georges le Céphalophore s'est développé exclusivement en Bosnie et a été peint dans la période comprise entre les XVIe et XVIIIe siècles.